

**«Нам не сором буде колись згадати той час,
в який нам судилося жити»
(Леся Українка і Михайло Павлик: вектори життєтворчости)**

У статті на основі обопільного епістолярію висвітлено історію тривких взаємин Михайла Павлика й Лесі Українки, зокрема звернено увагу на різні факти їхнього творчого й громадсько-політичного співробітництва. Реконструйовані завдяки листуванню різновекторні контакти приятелів, демонструють їхню світоглядну еволюцію, творчі задуми, ідеологічні переконання, психоконституцію й життєву аксіологію, а з іншого боку віддзеркалюють тогочасні політичні процеси й партійну ситуацію в Галичині та Наддніпрянщині, історію місцевих періодичних видань, конфлікти і консенсуси в межах покоління. Для експлікації цієї теми використано біографічний, контактологічний, культурно-історичний метод із опертям на фактографічні джерела – листування й спогади.

Знайомство Лесі Українки із М. Павликом відбулося в лютому 1891 року, коли вона разом з матір'ю по дорозі до Відня зупинилися у Львові. Відтоді започаткувалося їхнє інтенсивне листування, яке з певними паузами тривало упродовж 1891–1907 років. Окрім листів були безпосередні, здебільшого львівські зустрічі Павлика й Лесі Українки (щонайменше їх було 8) – у січні й березні 1891 р., червні 1894 р., серпні 1895 р., квітні та листопаді 1901 р., жовтні 1902 р., червні 1903 р. З Лесею Українкою Павлик зближували не лише зацікавлення громадськими й літературними справами, а й спільне середовище, передусім її родинні зв'язки з Драгомановими, завдяки яким вона часто виступала в ролі комунікатора між дядьком і його вірним побратимом М. Павликом. В характері приятельських взаємин Лесі Українки й Михайла Павлика, навіть у їхньому діловому листуванні, присутня особлива емпатія, довіра, психологічно-емоційне і світоглядне порозуміння. Павлик належав до кола найближчих людей в Лесиному оточенні, так само, як і вона відігравала в його житті роль душевної повірниці й соратниці. Найважливішими векторами у взаєминах Лесі Українки з М. Павликом були діяльність Русько-української радикальної партії, ініційована Лесею фінансова підтримка з Наддніпрянщини радикальних часописів, увічнення пам'яті й видання писемної спадщини Михайла Драгоманова, творча співпраця й публікаторська активність Лесі Українки в журналі «Народ», спільні погляди на формат жіночої періодики.

Ключові слова: листування, творча співпраця, Русько-українська радикальна партія, «Народ», Галичина, Наддніпрянщина.

Вступ

Зумисне централізована в назві статті епістолярна цитата Лесі Українки до Михайла Павлика, увиразнює спільний часовий діапазон їхнього суспільницького й громадянського чину, показує горизонти поколінневого зближення, той разом пережитий час «спільного ділання», як любили казати в Галичині. Водночас така листовна фраза дуже чітко ословлює непроминальну історичну значущість цього унікального галицького-волинського тандему для політичного, літературного, громадянського й культурно-національного прямування тодішньої імперськи розділеної України.

Основні аспекти культурно-інтелектуальних зв'язків М. Павлика та Лесі Українки вже були предметом дослідження у статті М. Остропольської (Остропольська, 2011), щоправда без залучення Павликового епістолярію. У раніших працях (І. Денисюка (1960), С. Злупка (1964), В. Качкана (1986), В. Полека (1963), П. Шкраб'юка (2012)) контакти галицького літератора з Лесею Українкою принагідно згадувались в контексті його життєтворчості, політичної діяльності та контактів з іншими сучасниками. Проте історія взаємин Михайла Павлика й Лесі Українки ще не була достатньо висвітлена з урахуванням їхньої двосторонньої кореспонденції, а також листування третіх осіб, з належною увагою до різних фактів їхнього творчого, громадсько-політичного співробітництва, приватних взаємин, контактів з оточенням, на тлі ширших історико-політичних й літературних процесів Галичини та Наддніпрянщини.

Теоретичний базис

Таким чином, на основі повного доступного корпусу листування М. Павлика та Лесі Українки в статті буде реконструйовано різновекторні взаємини приятелів, які, з одного боку висвітлюють їхні творчі інтенції, світоглядну еволюцію, видавничі задуми, психоконституцію й життєву аксіологію, а з іншого – віддзеркалюють тогочасні політичні процеси й партійну ситуацію в Галичині та Наддніпрянській Україні, історію місцевих періодичних видань, внутрішньопоколінневі контрверзи й консенсуси. Для експлікації цієї теми буде використано біографічний, контактологічний, культурно-історичний метод із опертям на фактографічні джерела – листування й спогади.

Виклад основного матеріалу

Колись, лютого 1891 року, транзитний візит до Львова обидвох «Пчілок», як любив кликати Косачевих матір і доньку Іван Франко, дав старт їхній тривалій дружбі з Галичиною, започаткувавши не лише цікаві літературні зв'язки, а й багатолітню творчу репрезентанцію в найпрестижніших львівських часописах і персональних видавничих проєктах. *«Тільки приїхавши та зобачивши, як тут люди живуть, я зрозуміла ліпше галицькі справи та відносини»* (Леся Українка, 2021: 11, 135), – зізнавалася Леся про свій новий досвід в листі до Михайла Драгоманова 17 березня 1891 р. Придивившись ближче до дивних устроїв і партійних норів цієї території, відділеної від Наддніпрянщини політичною прірвою, Леся Українка складе власне уявлення про Галичину – назвавши її «хаотичної країною», «країною несподіванок», повною «якихсь клинів, сіток, інтриг», у партійних справах якої можна легко «згубити нитку», де «погано бути жінкою, а дівчиною ще гірше», бо «можна б стати притчею во азицѣх», де «грубий підкуп» на виборах називається «видатками на агітацію», де процвітає пліткарство та моральна тиранія. А втім Галичина вабила її своїм інакшим, вільнішим і жвавішим, життєвим трибом, інтенсивністю культурних течій, можливістю кращої письменницької самореалізації й меншим цензурним тиском: *«Я не конче ідеалізую Галичину, а тільки думаю, що там все-таки легше робити тому, хто охочий до роботи, і що там видніша всяка робота, чи то особиста, чи то партійна, чи то добра, чи то лиха <...>»* (лист до М. Драгоманова від 23 квітня 1893 р.) (Леся Українка, 2021: 11, 217). Попри непрості галицькі політичні залаштунки й всі тутешні звичаї та нориви, Леся мала сталий сентимент до Галичини, протиставляючи її інертному укладові Наддніпрянщини: *«Але вже краще ваше галицьке життя з усіма його пригодами лихими, ніж наше українське громадське життя, що то проходить собі “без пригоди, мов негода“ ...»* (лист до Павлика від 3 березня 1891 р.) (Леся Українка, 2021: 11, 128). Звісно, цікавими були для письменниці й самі галичани, з більшістю яких познайомилася, перебуваючи тоді 1–5 лютого 1891 р. у Львові, чи то на приватних гостинах в Шухевичів та Франків, чи в готелі «Європейському» на Маріїнській площі № 4 (тепер пл. Міцкевича), де зупинялись матір з донькою. Саме в будинку Франка Леся Українка запізналася з Михайлом Павликом, уже з Відня

започаткувавши своє тривале приятелювання першим листом від 14 лютого 1891 р. Вражений інтелектуальним кругозором київської гості, Павлик звіряється своїм захопленням її дядькові, а своєму другові й політичному побратимові Михайлові Драгоманову (лист від 6 лютого 1891 р.): *«Леся так просто ошоломила мене своїм образованием та тонким розумом. Я думав, що вона тільки в крузі своїх поезій, аж воно далеко не так. На свій вік це геніальна жінка. Тим більш жаль, що, бідна, не живе, а мучиться. Що би то чоловік дав, якби такій людині помочи. Та ба, на це мало й з богом битися!.. Ми говорили з нею дуже довго, і в кожному її слові я бачив розум та глибоке розуміння поезії, освіти й людського життя. Дуже би цікаво й корисно, якби її поезія й інші літературні праці (до котрих вона, по-моєму, спосібна) перейшли на соціальне поле»* (Переписка, 1910: 6, 121).

Їхньому безпосередньому знайомству передувала Павликова публічна згадка про Лесину поезію в рецензії на жіночий альманах «Перший вінок» (Львів, 1887), де відзначено «правдивий поетичний талант» її віршів, написаних «прехорошою літературною мовою та й дуже плавно» (Павлик, 1891: 49).

Контактологічний дискурс Михайла Павлика й Лесі Українки, представлений цікавим і досить об'ємним **листуванням**, яке налічує 74 листи Лесі до галицького приятеля й 42 Павликові відписи¹. Ця кореспонденція збереглася завдяки Павликовій домовленості з Лесею про повернення його листів. Наприклад, відомо, що окрему колекцію цих листів адресатка привезла до Львова 1895 року, повертаючись з Болгарії та 1902–1903 рр. дорогою з Італії (Леся Українка, 1984: 67). Хронологічно їхній взаємний епістолярій охоплює період **1891–1907 рр.**, що протікав з певними комунікативними паузами (від 1896 до 1898 р., від 1904–1907 р.) й був особливо плідним та інтенсивним впродовж 1894–1895 років під час болгарського побуту Лесі Українки. На основі цього листування вдається цікаво реконструювати міжособистісний життєтворчий наратив у всіх його автентичних виявах – психологічних, суспільно-політичних, творчих, історико-літературних, генераційних. Ці аспекти на позір лише приватної комунікації екстраполюються на виміри галицько-

¹ Зберігаються у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 101. Од. зб. 137–177.

українського культурно-політичного життя в умовах імперськи розділеної України і виявляють доволі контroversійні суспільницькі настрої й літературні тенденції. Спробуємо розглянути **найголовніші вектори** їхніх життєтворчих взаємин.

Зустрічі у Львові. Окрім листів, були безпосередні, здебільшого львівські зустрічі Павлика й Лесі (щонайменше їх було 8) – у січні й березні 1891 р., червні 1894 р., серпні 1895 р., квітні та листопаді 1901 р., жовтні 1902 р., червні 1903 р. Попри певний острах Львова й психологічний дискомфорт в чужому місті (*«Львова я трохи боюсь через те, що томить він мене завжди до млостів»* (Леся Українка, 2021: 12, 401)), повертаючись з якої дальшої подорожі й відчуваючи потребу в своєму середовищі, Леся не минала нагоди ступити до Львова, *«аби лаятися, з ким варто, і розмовляти по добрости, з ким можна»* (Леся Українка, 2021: 12, 403). У Львові зупинялася в готелях «Європейському», «Централь», в помешканнях І. Труша й, звичайно, М. Павлика, який жив за адресами вул. Коперніка, 6, Сокола, 1 (теперішня Ковжуна). Щоправда, знаючи осудливу й схильну до пліткарств галицьку публіку, на люб'язні запросини господаря Леся дещо іронічно відповідала (лист від 3 червня 1895 р.): *«Ви ж мене так гречно в свою хату закликаєте. Як буду у Львові, скористаю з Ваших запросин, хоч і страшно, що се може “скомпромітувати Вас перед публичною опінією”, я трошки знаю, які у Вас люде спритні на вигадки»* (т. 11, с. 374). Втім до можливого тутешнього осуду такого «квартирування» Павлик ставився байдуже, завжди радіючи гості: *«<...> заїздить на жите і нічогісінько не робить собі з того, як і я не роблю. Галичина і тут справді дивний край, і мені колись приходилось доказувати навіть товаришам, що можна без гріха спати в одній хаті з жінками. Не повірили і не вірять, бо вони – “інтелігенція”»* (Леся Українка, 1984: 96).

Фактори зближення. У виборі своїх приятелів свободолюбива й нестерпна до будь-яких форм «моральної тиранії» (Леся Українка, 2021: 13, 314) навіть у дружбі, Леся Українка шукала якщо не інтелектуально тотожних собі людей, то, принаймні, споріднених духовно й ідейно, які б могли наповнити ці взаємини цікавим змістом. Засадничим для неї був критерій передусім світоглядної емпатії: *«Я вибираю собі не amis de mes amis [друзі моїх друзів. – Ред.], але amis de mes idées [друзі моїх ідей. – Ред.], хоч би случайно і не всі ті amis любилися межи собою»* (Леся Українка, 2021: 13, 314).

Відтак галицький літератор і публіцист, на той час дієвий очільник й засновник Русько-української радикальної партії, головний редактор її часописів Михайло Павлик, вочевидь, привабив Лесю своїм імпульсивним темпераментом, активним громадянським чином і стійкою ідеологічною позицією. Особа та вдача Павлика відповідала Лесиним уявленням про справжність і безкорисливість дружби, як про це звірялася вона приятелеві: *«Не сумуйте, що не можете мені служити, — мені треба дружби, а не служби, для мене досить, коли мої друзі згадують мене добрими словами та вірять мені»* (Леся Українка, 2021: 11, 318). Причому свою приязнь до Павлика Лариса Косач не соромилася виявляти навіть публічно, доводячи ближньому оточенню, що між ними *«сімпатія взаємна»* (Леся Українка, 2021: 11, 318). Таким чином, від початку їхнього листування встановилися дуже близькі й довірливі стосунки, які дозволяли Павликові листовно *«вилити душу»* про свої психологічні труднощі, матеріальні негаразди, проблеми зі здоров'ям, особисті конфлікти з галичанами й партійні неузгіднення. Дуже дорожив щирим листуванням із Лесею, цінуючи його за відвертість і дружній тон: *«воно піддержує в мені віру в людей, так дуже потрясену подіями тогорішнього [в автографі (Ф. 101. № 146, арк. 2) – теперішнього. – А.Ш.] часу, і з другого боку, доказує Ваш палкий інтерес до рідних Вам і мені людей, та й до справи»* (лист Павлика від 6 березня 1895 р.) (Леся Українка, 1984: 83). Леся також вважала Павлика своїм винятковим адресатом, зізнаючись йому, що *«тільки до Вас пишу з охотою»* (Леся Українка, 2021: 11, 366). Невдовзі офіційний апелятив Косачівни – *«високодостойний добродію»* – набув нових емоційно-контактних відтінків, надалі закріпившись в епістолярній формі *«шановний друже»*.

З Лесею Українкою Павлика зближувало й спільне середовище, передусім її родинні зв'язки з Драгомановими, завдяки яким вона часто виступала в ролі комунікатора між дядьком і Павликом – його вірним соратником й побратимом, чи, як іронізував Франко, *«трубою Драгоманова»* в Галичині. Так само, як Лесі хотілося *«дядькового друга вважати і за свого»* (Леся Українка, 2021: 11, 314), Павликові також було *«за честь мати другом людину, свою землячку <...>, а ще до того душу рідну моїм ріднішим рідних душам і найщирішим приятелям — М[ихайлу] П[етровичу] і Людмилі Мих[айлі]вні, що*

мене не зрадили і в найприкріші часи» (лист до Лесі 27 серпня 1894 р.) (Леся Українка, 1984: 75).

Радикальна партія. Від початку знайомства з Галичиною Леся особливо симпатизувала засадам радикальної партії, біля витоків якої стояв той таки Павлик. У листі до нього від 10 березня 1891 р. М. Драгоманов повідомляв, як палко Косачеві жінки захопилися ідеями галицького радикалізму: *«Обидві (Леся і її мати Олена Пчілка) розкусили до дна галицьке народовство й ентузіастично стають на наш ґрунт. Будемо мати гарячих двох адвокатів, таких, яких я навіть не ждав»* (Переписка, 1910: 6, 137–138). Саме феномен партійного радикального руху, який більше репрезентував інтереси селянства, уґрунтовувався на засадах української державності й колективного устрою праці задля потреб народу, особливо був близьким до тогочасних політичних орієнтувань Лариси Косач. Побувавши ще й в іншому «околі радикальним» – серед віденських студентів-січовиків, вона остаточно зближується з програмними засадами галицьких радикалів, заповідаючи їм впевнений політичний успіх: *«З усіх трьох галицьких (рус[инських]) партій радикальна, мені здається, найпрогресівніша і найрозумніша; я думаю, що коли вона розумно поведе свої справи, то їй легко повернути до себе простий люд»* (лист Лесі Українки до М. Косача від 25 лютого 1891 р.) (Леся Українка, 2021: 11, 120). Ба більше, ідеологічні принципи й «гостріші радикальські ідеї» нової партії, за Лесиними сподіваннями, мусіли б мати й більший резонанс на підросійській Україні – *«трохи розбудять нашу ос[n]алу та прибуту громаду та допоможуть виплисти на чистішу воду»* » (Леся Українка, 2021: 11, 136).

Будучи добре орієнтованою й інтегрованою в політичну ситуацію мультипартійної Галичини, заповненої аж чотирма партіями – «твердих» (тобто москвофілів), «угодовців» (апологетів «нової ери»), народовців і радикалів, Леся Українка часто обговорювала партійні справи з Павликом, вдаючись до нещадної критики народовського «угодовства», політики так званої нової ери, яку вважала «галицькою бідною» (Леся Українка, 2021: 11, 164). З боку народовців ідеї «новоерства» найбільше форсував Юліан Романчук, свідомо толеруючи ганебний компроміс із поляками. Такий факт сильно збурих політичну прозорливість Лесі Українки, виявну передусім в листах до дядька та М. Павлика. На її думку, «криві дороги» й «льояльний патріотизм» скомпрометованих народовців, їх «quasi

патріотичні вигукування та поклони урядові» (Леся Українка, 2021: 11, 135) мусіли б докорінно змінити вектор політичних симпатій в Галичині в бік радикалів.

З партійними засадами радикалів Леся Українка ідентифікувала ідею нової жіночої газети, яку на противагу другому жіночому альманахові й всупереч Н. Кобринській відверто лобіювали Франко і Павлик. Солідаризуючись з останніми, Леся Українка передбачала редакторську протекцію Павлика в цій газеті навіть за умови її літературного профілю, загалом пов'язуючи жіночий рух в Галичині з діяльністю радикальної партії: *«Що Ви і нова газета, певне, будуть взаємно доповнюватись і контролюватись, в тім я певна, бо мені рух жіночий в Галичині представляється тісно злученим з рухом вашої партії, таж серед якої иншої партії галицької він навіть не може знайти ґрунту. Мені чомусь видається, що нова газета буде більше літературною, ніж політично-громадською, отже, ви одно другому ніяк заважати не можете»* (Леся Українка, 2021: 11, 172–173). У листуванні з Павликом Леся обговорювала склад редакційного комітету, автури, годилась літературно й фінансово підтримати цю газету й закликала якнайшвидше її видавати, адже *«таке довге зволікання може розхолодити і тих небагато симпатізуючих»* (лист від 2 травня 1892 р.) (Леся Українка, 2021: 11, 188). Щоправда, газета «Рівність» (ідея назви належала Олені Пчілці) так і залишилась нереалізованим проектом, найімовірніше, через відсутність злагодженості між авторками й належного редакторського досвіду (детальніше про це див.: Швець, 2018: 81–86).

Радикальний часопис «Народ». На тлі попервах активної підтримки радикальної партії на запросини Павлика Леся стає активною дописувачкою і *«прихильним кореспондентом»* її друкованого органу «Народ» (Леся Українка, 2021: 11, 352), ба більше, лобістом й апологетом цього журналу на Наддніпрянщині, де за її словами, він мав не вельми поважну опінію через свій *«сварливий тон»*, *«вічні переклади з Толстого та Успенського»* та недостатню опозицію до москвофілів (Леся Українка, 2021: 11, 136). Бажаючи зробити «Народ» загальноукраїнським журналом, Павлик запрошував Лесю (в листі від 27 серпня 1894 р.) стати не лише його постійною дописувачкою, а й координаторкою авторів із Наддніпрянщини: *«Але ж Ви знайте, що ставши мені другом, Ви взяли на себе обов'язок: відтепер я Вас буду визискувати для праці в “Народі” й инчих наших*

виданнях. *Мусите мені і з Росії писати дописи, чи які інші свої праці та ще й дбати непременно, щоби й інші писали відти в “Народ” про українські справи*» (Леся Українка, 1984: 75). Власне, своїми дописами й листовними заувагами Павликові Леся впливала на редакційну політику цього журналу. Особливо захоплювалась редакторською й публіцистичною продуктивністю Павлика, який самотужки споряджав до друку цілі «номериська» часопису, вивівши його на новий рівень галицької партійної періодики: *«Без «Нар[оду]» світ якимсь порожнім видається або принаймі нецілим»* (Леся Українка, 2021: 11, 157).

У скрутні для «Народу» часи в 1894–1895 роках Леся виступала посередником між київським меценатом Миколою Ковалевським (у листуванні він фігурував під одним із своїх псевдонімів – Arbeitgeber чи AG) та Павликом у справах матеріальної допомоги журналові. Через неї з Наддніпрянщини надходили вагома фінансова допомога для підтримки галицьких радикальних часописів й виборчу агітацію, а в зворотному напрямі переправлялись звіти від Павлика. Чимало листів якраз висвітлюють такі **фінансові взаємини** між друзями, з яких видно, що аудиторська роль Лариси Косач була дуже суворою і вправною, надто ж коли це стосувалося нерациональності витрат. Як наприклад, вона дорікала Павликові за його авантюрну «Бридську одісею», тобто балотування на виборах до Галицького сейму від радикальної партії в лютому 1894 р. в Бродах (тепер райцентрі Львівської області). Тоді він провалив всю виборчу справу, не набравши жодного голосу, натомість витративши чималу суму спонсорських коштів від Ковалевського. Леся вважала, що Павликове самовисувне кандидування було абсолютно нестратегічним в окрузі, де його не знають і де не було б жодної користі навіть у разі його перемоги. Згодом Павлик й сам визнав безглуздість своєї виборчої епопеї, зізнаючись приятельці в листі від 20 липня 1894 р., що *«сам тепер не рад, що пішов туди»* (Леся Українка, 1984: 74).

На підставі цієї історії, звикла до певної системності й ладу в рахунках, Лариса Петрівна дорікала Павликові за химерний виборчий бюджет радикалів, *«чого вибори так дорого коштують, адже подорожжі і льокалі не така вже дорога річ»*. Не сприймала й проплаченої реклами і необґрунтованих агітаційних видатків партії, бо, на її думку, *«коли ж гроші потрібні “для впливу”, то їх шкода на се, бо се значить оплачувати деморалізацію. Ліпше обернути ті*

гроші на що кращого. Міцна партія мусить мати вплив і без грошей, а інакше її вплив нічого не варт, хоч би й як багато коштував» (Леся Українка, 2021: 11, 306).

Павлик надзвичайно цінував Лесину жертвовність, яка в часи великої скрути чи не єдина, так ентузіастично обстоюючи «Народ» й «Хлібороб», не дала самоліквідуватися цим радикальним часописам, щиро вірячи в їхній політичний успіх: *«Я чомусь думаю, що «Н[арод]» не загине. І взагалі вірю в нашу справу, що вона таки буде жити й рости<...> В ній є велике зерно життя – прихильність селян, хоч би й малого числа їх на перший раз* (лист до Павлика 25 лютого 1895 р.) (Леся Українка, 2021: 11, 350). Важливим Лесиним заходом для порятунку з кризи радикальних друкованих органів був її патетичний зазивний «Лист до товаришів», написаний орієнтовно в січні 1895 р. зі Софії (судячи з її листа до Павлика від 11–23 січня 1895 р.). Він був адресований землякам на Наддніпрянщину з проханням підтримати «тяжко хворих на брак грошей і праці» галицькі часописи «Хлібороб» і «Народ». Ідея листовного звернення полягала в тому, аби через М. Ковалевського максимально поширити заклик поміж однодумцями в Києві, до яких письменниця апелювала з легким докором за громадянську інертність: *«Скажіть, мої товариші, чому не чути вашого голосу, тим часом як усяка “темна сила” не боїться здійсмати його прилюдно? Невже для нашої країни ще не настав час, щоб виявила себе сила світліша?»* (Леся Українка, 2021: 7, 378). У листі зокрема йшлося про конечну потребу зберегти галицькі видання радикалів як міцний інформаційний форпост українства: *«“Народ” при всіх своїх хибах (і тут не без нашої вини) єсть все таки єдина часопись на українській мові, де можлива одкрита розмова про наші громадські питання та подавання фактів з життя нашого люду, незалежно від всякої “тонкої політики”»* (Леся Українка, 2021: 7, 378). Втрата цих часописів, за словами Лариси Петрівни, загальмує дотеперішні здобутки радикальної партії із «розбудження» селянства й зумовить неминучу потребу засновувати нові видання, що в цезурних умовах видається мало реальним. Вражений Лесиною перейнятістю справами «Народу», Павлик все-таки не радив їй поширювати цього «Листа», переконаний, що галичани не варті такого шляхетного жесту й не оцінять його (лист від 28 січня 1894 р.) (Леся Українка, 1984: 80). Втім з Лесиною відпису 2 лютого 1895 р. зрозуміло, що їй йшлося не

про «прислужування» галичанам і радикальній партії зокрема, а про власний біль через можливий упадок таких потужних галицьких видань: *«Мені душа горить, що справа гине»* (Леся Українка, 2021: 11, 345).

Особливо прикро діймали Ларису Петрівну «безконечні варіації» (Леся Українка, 2021: 7, 362) з іншим радикальним органом – газетою «Громадський голос», що почала виходити 1895 р. як додаток до «Народу». Спочатку, вітаючи цю звістку, Леся підтримала Павликів задум нового видання, але, як виявилось невдовзі, молоде крило радикалів – В. Будзиновський, Д. Лукіянович, Л. Турбацький – хотіли усунути Павлика від будь-якого редакторства галицьких часописів й замість нього призначити редактором «Громадського голосу» В. Будзиновського, мотивуючи це начебто Павликовою нездарністю й провиною в банкрутстві «Народу». Тому, солідаризуючись із Павликом в ситуації цієї «партійної заколоти», Леся категорично відмовлялася фінансово підтримувати «Громадський голос», а тим більше «адвокатствувати» за нього перед Ковалевським без Павликової редакторської участі. *«Коли б “Гр[омадський] Г[олос]” видавали Ви або инша людина певна, то, вірте, я обома руками готова була б йому помагати, як-от тепер помагатиму “Нар[оду]”, а так скажу тільки: побачимо, що ще з того буде»*, – писала вона галицькому приятелю (Леся Українка, 2021: 11, 362–363). Далі, цілковито погрузши в галицьких внутріпартійних контроверзах, Павлик було навіть звернувся до Лесі (у листі від 3 квітня 1895 р.) з пропозицією спільно заснувати «свою (драгоманівську) популярну газету», побоюючись, що *«інакше не будемо мати в руках селян <...> і будемо без ґрунту – кружком»* (Леся Українка, 1984: 89). Але з цієї ідеї Леся зрезигнувала, розуміючи, що зі Софії налагодити видавничий процес й контролювати дописувачів їй із дядьком не вдасться. Тому вирішено сконцентрувати всі зусилля для стабілізації «Народу», в чому навесні 1895 р. Павлик отримав від Драгоманова листовне запевнення: *«“Народ” беремся підпирати з Лесею що є нашої сили»* (Переписка, 1911: 8, 224). Але, на жаль, ця підтримка була недовгою, бо небагом, після смерті Драгоманова 20 червня 1895р. і в зв'язку з хворобою Павлика «Народ» припинив своє існування.

Складна видавнича історія «Народу» тривалий час стала фактором дивовижної взаємопідтримки обох приятелів, їхньою

громадянською амбіцією, актом духовного спільництва і важливим об'єднавчим чинником Галичини і Наддніпрянщини. Сам Павлик надавав справі спільної з Лесею боротьби за «Народ» історичної ваги: *«Треба хоть нам якось держатись з “Народом” – то бодай для потомків останеться якийсь знак, що були певні люде. Горе моє тільки, що у нас нема фізичної сили!»* (лист до Лесі Українки від 26 березня 1895 р.) (Леся Українка, 1984: 88).

Критика радикалів. Після нетривкого захоплення своїми ідейними побратимами в Галичині, вже 1894 року Лариса Петрівна доволі різко змінила ставлення до радикалів, вражена непослідовною й непрозорою політикою, внутріпартійними чварами, незлагодженістю їхньої командної роботи. Якраз епістолярний дискурс Лариси Косач із Павликом виявляє доволі складну політичну історію радикальної партії. На прохання своєї наддніпрянської адресатки Павлик ніколи не табував перед нею реального стану справ всередині партії, а Леся завжди демонструвала рішучу *«твердість – слухати усяку нашу партійну погань»* (лист М. Павлика до Лесі Українки від 20 березня 1895 р.) (Леся Українка, 1984: 86). Саме на підставі листування й приватної комунікації з галичанами вона принципово висловлює Павликові (у листі від 27 червня 1894 р.) вельми критичний осуд колишніх побратимів й спровокованої ними партійної структури: *«Після розмов у Львові і листів з Галичини до дядька я зложила собі не дуже оптимістичний погляд на тих людей, що звать себе рад[икальною] партією, я не бачу в них ні енергії, ні щирої віри в своє діло, ні навіть властивої партії, се видно навіть з їх власних слів, а ще більше з їх поведіння»* (Леся Українка, 2021: 11, 305). Надто в діяльності радикалів Лесею діткнула повна бездіяльність у протегуванні власних часописів, бо *«як се можна, щоб партія не кивнула пальцем для ратунку своїх газет (принаймі тоді, коли ще признавала їх своїми), а ратують їх інші люде»* (Леся Українка, 2021: 11, 305). Очевидний внутріпартійний розкол й доведені до крайнощів *«сперечки в рад[икальній] партії»*, за словами Лесі, боляче діткнули й Драгоманова, *«долили отрути в остатні хвили його життя»* (лист Лесі Українки до Д. Лукіяновича від 30 липня 1895 р.) (Леся Українка, 2021: 11, 384).

Фактично, листування М. Павлика з Лесею Українкою періоду 1894–1895 рр. є цінним із погляду оприявлення залаштункової історії діяльності радикальної партії, що проливає світло на внутрішньо- і

міжпартійні взаємини в Галичині, тогочасні політичні настрої, громадсько-культурні відносини Наддніпрянщини і Галичини, постаті опонентів і лідерів, причини ідеологічних розходжень, різні партійні трансформації. Активно задіяна в галицькому політикумі, Леся Українка забезпечувала радикалам фінансову протекцію з Наддніпрянщини. Тому Павлик надзвичайно цінував виняткову Лесину самопошвагу, її перейнятість Галичиною, розуміючи, що *«на Україні мало людей, котрі жертвували би для справи, та ще так важко»* (лист до Лесі від 21 вересня 1894 р.) (Леся Українка, 1984: 78).

Публікації Лесі Українки в «Народі». Період активної співпраці Лесі Українки з «Народом» увінчався її успішною публікаторською активністю, що також відображає творчі контакти авторки із редактором М. Павликом. Серед її дописів в цьому журналі – поезії *«Сльози-перли»* (1891. № 7), *«ціла в'язка»* поезій, написаних в Болгарії й надрукованих під назвою *«Невільничі пісні»* (1895. № 15–16. С. 254–256): *«Мати-невільниця»*, *«І все-таки до тебе думка лине»*, *«Ворогам»*, *«Північні думи»*, *«До товаришів»* *«Божа іскра»*, *«Slavus-sclavus»*.

Планувалося, що до «Народу» письменниця подаватиме також свої нариси під заголовком *«Волинські образки»*, ділячись із Павликом творчим задумом цієї серії: *«Се справжні образки з натури, сливе дописі, тільки що мені не подобається форма кореспонденційна, то я собі їх писатиму в напів белетристичній формі, так мені самій цікавіше <...>»* (Леся Українка, 2021: 11, 344). Щоправда, світло денне побачив лише нарис *«Школа»* (1895. № 3–4. С. 34–37). Нову «струну» гострої публіцистики спробувала Леся статтею *«Безпардонний патріотизм»* (1895. № 9. С. 131–132), надрукованою разом із поезією-памфлетом *«Пророчий сон патріота»* під криптонімом *«Н. С. Ж.»* (1895. № 9. С. 135–136), в яких розкритиковано редактора Буковини О. Маковея за його апологетику народовців та їхньої угодовської політики. Ці матеріали дуже заімпонували Павликові, в яких він розгледів Лесин хист до політики: *«Статейки дуже добрі – в такій формі з Вас може бути і політик <...>. Я дуже рад би якби Ви і до кожного н-ру прислали таке»* (лист від 24 травня 1895 р.) (Леся Українка, 1984: 93–94). А згодом листовно (10 червня 1895 р.) прокоментував й публічну опінію про ці дописи: *«Цей Ваш вірш і стаття в “Народі” загально подобаються і*

люди дивуються , що таке написала дівчина (звісно, я не називаю Вас)» (Леся Українка, 1984: 97).

Окрему авторську нішу в «Народі» займають переклади Лесі Українки. За дорученням Михайла Драгоманова письменниця переклала три праці французького вченого Моріса Верна «Біблія або книги Старого Завіта», «Євангеліє», «Історія і релігія жидів». Перший друкувався в «Народі» з передмовою М. Драгоманова (1894. № 11–18; Передмова М. П. Драгоманова: № 11 – 12. С. 186–188). Згодом переклад вийшов окремим виданням: *Верн М. Біблія, або Книги Старого завіту / Переклад Л. У., передмова М. Драгоманова.* Львів, 1903. 80 с. (Літ.-наук. б-ка. № 60–61). Павлик вважав Лесин переклад дуже фаховим, призначаючи його «для малих і великих мужицьких дітей» (Леся Українка, 1984: 76). Зрештою й для перекладачки було важливо, «*як то галичане читають Верна й яке він на них враження робить*» (Леся Українка, 2021: 11, 315).

Також на прохання Павлика Леся Українка перекладала німецькі вірші, що їх він надіслав у листі від 24 вересня 1894 р. (Леся Українка, 1984: 79). Йдеться про вірш німецькою мовою невідомого автора, який в перекладі Лесі Українки мав заголовок «В небі ми жодного доброго батька не маєм...». У відписі 27 вересня/9 жовтня 1894 р. Леся зізналася, що такий переклад робить неохоче й то радше для Павликової «потіхи і прочитання», бо ці вірші їй не подобалися за формою («*важкі вони і занадто німецькі*»), до того ж не вдовольняв її й «*не дуже добрий*» сам переклад (Леся Українка, 2021: 11, 333). Тому вважала, що цієї поезії не варто друкувати (в «Народі» вона не була опублікована).

Болгарський період взаємин. Леся Українка й М. Павлик особливо зблизилися впродовж 1894–1895 рр., коли більше року вона перебувала в родині М. Драгоманова в Болгарії, ставши, за словами Павлика, «правою рукою» дядька. Цей період для обох приятелів був виявом найпродуктивніших й найінтенсивніших взаємин. З-поміж різних тем їхнього тогочасного листування (творчих, політичних, приватних) була організація 30-літнього ювілею творчої діяльності М. Драгоманова, який українська громадськість відзначала 16 грудня 1894 р. у Львові. За словами Лесі Українки, «*се справді було свято свідомої себе України*» (Леся Українка, 2021: 11, 356). Практично, всією ювілейною організацією займалася Лариса Петрівна й М. Павлик, злютовані «*головним ділом – помагати й послужити*

дядькові» (лист Павлика від 6 березня 1895 р.) (Леся Українка, 1984: 84). Саме тоді на замовлення Павлика Леся упорядковувала дядькову бібліографію, *de visu* звіряючи всі книги та статті з його книгозбірні, а також забезпечувала надходження вітальних адрес на честь Михайла Петровича від закордонних учених. У листі від 1 березня 1895 р. надіслала Павликові самотужки скомпонований «спис творів» (Леся Українка, 2021: 11, 353), який згодом той умістив у виданні «Михайло Петрович Драгоманов. Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів» (Львів, 1895).

-Страшним ударом стала для Лесі дядькова смерть 20 червня 1895 р., свідком якої їй довелося стати й надовго закарбувати в пам'яті цю важку трагедію втрати. Емоційно знесилена родинним горем, тоді Леся ще більше зблизилася з Павликом, рятуючись від цілковитої апатії інтенсивними душевними листами до нього: *«Друзе, вірте, що спільне лихо ще більше привернуло мене до Вас»* (лист від 15 липня 1895 р.) (Леся Українка, 2021: 11, 379). Відомо, що М. Павлик разом із Франком планували приїхати в Софію на похорон Драгоманова, який відбувся наступного дня, в п'ятницю 21 червня, але через паспортні проблеми затрималися на австро-угорському кордоні аж до вівторка, поки львівська поліція врешті дозволила видачу паспортів. Втім Франко тоді змушений був повернутися до Львова, а Павлик таки приїхав до Софії, встигнувши лише *«поклонитися свіжій могилі незабутнього покійника і покласти на ній вінець»* (Михайло Петрович Драгоманов, 1895: 147).

Ще два місяці після дядькової смерті Леся залишилася в Болгарії, щоб підтримати рідних, які тоді переїхали зі Софії у гірське село Владаю, а вже наприкінці серпня вирушила додому, хоча її *«половина серця й душі зосталась за Дунаєм»* (Леся Українка, 2021: 11, 391). 20 серпня 1895 р. дорогою до Колодяжного Леся зустрічалася у Львові з Павликом. Саме тоді трапився між ними й один дорожній курйоз. Повертаючись зі Софії, вона відіслала Павликові кошик зі своїми зимовими речами, прохаючи, аби він передав його кимось зі Львова на Наддніпрянщину. Втім неретельний Павлик послав кошика просто залізницею без жодної квитанції. Леся дуже переймалася зникненням речей, серед яких найдорожчою реліквією була шита золотом хустинка з грудкою землі з могили Драгоманова. Довідатись у Павлика долю цього багажу та спосіб його доставки – *«(через контору, поштою чи товаром?)»* – його власниця

листовно прохала навіть Ольгу Франко (Леся Українка, 2021: 11, 400), проте відпис Франкової невідомий, як і доля цих речей.

Увічнення пам'яті М. Драгоманова. Співпраця з Лесею активізувалася після смерті М. Драгоманова, коли Павлик готував до друку повну бібліографію праць покійного та інші видання його спадщини, постійно залучаючи до цієї справи й свою наддніпрянську приятельку. Як видно з їхнього листування, «Драгоманівщина» була для Павлика не лише його великою амбіцією й виявом глибокого пошанівку, а й наміром обернути її в загальнонаціональну ідею. *«На мою думку, для політики і взагалі для дальшого поступу України нема справи важнішої над докладний показ того, що то таке драгоманівщина»*, – актуалізував Павлик спільні цілі в листі до Лесі Українки від 15 квітня 1903 р.) (Леся Українка, 1984: 112).

Ще будучи в Софії, на його прохання Леся переписувала дядькові листи, хоч й зізнавалася в особистій нехоті до такого марудного заняття: *«ненавижу такої роботи, як збирання, переписування і т. у., я занадто лінива для того»* (Леся Українка, 2021: 12, 168). В київських бібліотеках за вказівками Павлика письменниця ретельно розшукує й звіряє за цитатами чи назвами російськомовні праці Драгоманова, переважно в журналах «Вестник Европы», «Русская мысль», Киевская Старина», «Киевлянин», «Петербургские ведомости». Часом співпраця довкола упорядкування творів і спогадів про Драгоманова заходила в глухий кут, коли Лесі набридало бути лише «консерваторкою паперів», а Павлик ремствував на зволікання й інертність головних виконавців, конфліктуючи навіть із дружиною Драгоманова – Людмилою Михайлівною, яка не віддавала чоловікових рукописів, дозволяючи лише її копіювати. Ці настрої часто відлунювали в розпачливих листовних докорах Павлика до Лесі: *«Всі матимете несплачений гріх перед дядьком і перед справою коли я, через недостачу матеріалів, – котрих мені самому добути в Росії не сила – не напишу біографії его так, якби бажав або й зовсім не напишу, – а так як я не зможе написати її ніхто. Значить, коли я вмру, не написавши біографії дядька, то се буде виключна заслуга его прихильників і найближчих ему людей»* (лист від 26 жовтня 1902 р.) (ІЛ. Ф. 101. № 167 арк. 4).

Зчинені в Галичині контрверзи довкола «культу Драгоманова» й відверта критика «Драгоманівщини», впливали й на draжливий тон Павликових листів до Лесі, якій він намагався донести «весь хаос

нещирости земляків» (Леся Українка, 2021: 13, 189) супроти Михайла Петровича й спонукав приятельку попри всі перешкоди з боку дядькових опонентів працювати разом задля увічнення його імені так, аби «*культ Драгоманова*» став неминучою моральною потребою» (лист до Лесі від 28 січня 1903 р.) (Леся Українка, 1984: 106).

Відомо, що Павлик особисто прохав Лесю Українку стати головним «плєніпотентом» та куратором дядькової спадщини. Певний час між ними обговорювалося навіть питання її переїзду до Львова (про це йтиметься далі), аби тут надійно зберігати архів Драгоманова і сконцентруватись на виданні його писемної спадщини. Як зацікавлена особа у справі популяризації імені Драгоманова Леся особисто намагалася «*шукати фондів*» (Леся Українка, 2021: 12, 134) на видання всіх його матеріалів – листів, творів й фундаментальних праць, що їх після смерті свого ментора ретельно готував Павлик. Зокрема за підмоги Лесі Українки в різний час Павликові вдалося видати такі матеріали: «Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство». У 4 т. Львів, 1899. Т. 1; 1900. Т. 2; 1906. Т. 3; 1907. Т. 4; кілька томів його листування з відомими діячами (І. Франком, М. Бучинським, Т. Окуневським, Лесею Українкою, Ю. Яворським, О. Борковським, О. Огоновським, Д. Танячкєвичем, Н. Кобринською, Р. Яросєвичем, О. Пипіним та ін.), зокрема «Переписка. Михайло П. Драгоманов» (Львів, 1901); праці: «Михайло Петрович Драгоманов, 1841–1895: Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів» (Львів, 1896), «Михайло Драгоманів і єго роля в розвою України» (Львів, 1907), «Переписка М. Драгоманова з М. Павликом» (1876–1895): У 8 т. (Чернівці, 1910–1912), «Михайло Драгоманів як політик» (Львів, 1911). Також Павлик був упорядником і автором передмов до видань окремих праць Драгоманова: «Рай і поступ» (Відень, 1915); «Пропаций час: Українці під московським царством» (1654–1876) (Львів, 1909).

Творчі контакти. Історія оповідання «Жаль». Шануючи Павлика як «одвертого критика», Леся Українка зчаста засягала його ради щодо деяких своїх творів, вважаючи судження приятеля конструктивними й такими, що інспірують творчі ідеї: «*Знаєте, така критика, як ваша, то найліпша річ для починаючих авторів, – не дає людині заснути, а заставляє подумати добре над собою*» (лист до Павлика від 16 липня 1891 р.) (Леся Українка, 2021: 11, 158).

Павликова критична думка якось навіть вплинула на видавничу історію Лесиного оповідання «Жаль», яке в січні 1891 р. дорогою до Відня вона залишила в домі Франка з наміром надрукувати у Львові. Але Павлик, з яким Леся листувалася щодо видавничої долі цього оповідання, сприйняв його доволі негативно, навіть порадивши авторці знищити твір, аби не завдати шкоди своїй літературній кар'єрі (Леся Українка, 2021: 11, 225). У відписі з Євпаторії 22 червня 1891 р. Леся болісно зреагувала на пораду зректися свого дебютного прозового твору, впевнено обстоюючи перед критиком достовірність зображених образів й актуальність порушеної теми: *«...Мені здається, що тема не єсть так далека для автора, як Ви думаєте, бо таких людей, як героїня повісті, він знає чимало і бачить дуже з близька, а тільки може Ви не сподівались такої теми і для Вас вона є досить далека або просто нецікава. Що залежить до виконання, то певне що воно далеко не бездоганне, але ще там мусить чимало поправитися»* (Леся Українка, 2021: 11, 143). Відмовилася й від іншої Павликової поради – надіслати твір на рецензію дядькові, бо з того б вийшла «дуже затяжна справа» (Леся Українка, 2021: 11, 158).

Взагалі з Лесиним оповіданням «Жаль» у Львові склалася тривала, майже трирічна, видавнича історія, в епістолярному дискурсі якої фігурували Павлик, Франко та його дружина, М. Драгоманов, О. Маковей, Олена Пчілка, Михайло Косач. Цікаво, що оповідання зазнало цілком полярних оцінок з боку Павлика й Франка – *«один зовсім на смерть осудив, а другий не прибере місця, де посадити!»* (лист Лесі до Олени Пчілки від 12 або 15 липня 1891 р.) (Леся Українка, 2021: 11, 148). Після Павликової критики Леся спочатку вирішила умістити твір в другому жіночому альманасі, а згодом уже через матір отримала Франкову листовну пропозицію надрукувати «Жаль», який дуже йому імпонував, в черговій книжці серії «Літературно-наукової бібліотеки», аби «така гарна річ не лежала у рукописі» (лист І. Франка до Олени Пчілки від 30 вересня 1891 р.) (Франко, 1986: 49, 299). Далі оповідання «Жаль» на довгий час «осіло» у Франка, про що Леся іронічно згадувала в листі до дядька від 3/15 березня 1892 р.): *«от і тепер одна моя повість скінчена ще два роки тому назад, блукає по світі галицькому, то блукає, то вилежується цілими місяцями на одному місці. Зовсім так, як сам автор!»* (Леся Українка, 2021: 11, 182).

Через два роки вплинути на видавничу долю цього оповідання – «визволити» його з «темниці» й прилаштувати в «Зорі» – Леся прохала О. Маковея в листі від 4 вересня 1893 р., знову-таки згадавши про залаштункову рецепцію твору: *«З поводу сієї повісти “Жаль” розкажу Вам, яку вона критику викликала на себе, ще не бувши в друку. Павлик радив мені знищити сю повість, бо вона, мовляв він, не придасть нічого до моєї слави, а ще, може, й пошкодить; Франко ж казав, що се найкраща моя річ і що гріх було б не пустити її в світ»*. (Леся Українка, 2021: 11, 225). За сприяння О. Маковея оповідання «Жаль» було надруковане в «Зорі» 1894 р. (№ 10–11).

Галичина в життєвих планах Лесі Українки. У Павликових листах до Лесі Українки після смерті Драгоманова не раз зринала ідея переїзду родини Михайла Петровича до Галичини, передусім, аби вберегти від знищення цінну писемну спадщину покійного й перевезти її до Львова, а також забезпечити вдові з дітьми надійний прихисток. Павлик розраховував, що біля родини зможе оселитися в Галичині й Леся й разом із ним розгорнути активнішу діяльність над впорядкуванням рукописів і спогадів про Драгоманова (лист Павлика до Лесі України від 11 липня 1895 р.) (Леся Українка, 1984: 99). Тим паче, що Лариса Петрівна завжди мала сентимент до Галичини, була успішно інтегрована в галицьке середовище, орієнтувалася в тутешньому політичному, культурному житті, мала тут свою репрезентаційну трибуну як письменниця, передусім у «Народі», «Зорі», «Житі і слові», «Літературно-науковому вістнику» і ніколи не вважала *«гал[ицьких] справ для себе чужими»* (Леся Українка, 2021: 12, 293).

1899 р. на запросини Олени Пчілки Людмила Михайлівна разом із дітьми таки переїхала зі Софії до Києва. Думка про Галичину відтоді не полишала й Лесю, тим паче, що щоразу гостріше назривала потреба знайти «сталого куратора», який би допомагав Павликові упорядковувати твори й листи Драгоманова, і в руках якого зосереджувався би архів покійного. Власне зі Сан-Ремо Леся обговорювала з Павликом (лист від 27 березня 1903 р.) умови свого переїзду в Галичину, погодившись стати таким куратором: *«Часто і я вертаюся до думки, чи не могла б таки я сама оселитись у Вашій стороні. Але теж – питання зарібку! Діпльомів у мене жадних нема. Чи досить просто знати чотирі європейські мови порядно, хоч і без*

дільному, щоб могли знайти собі хоч приватний зарібок (*Minimum – Existenz*) [*Мінімум – для існування (нім.)*], не рахуючи на патріотизм “роботодавців”?» (Леся Українка, 2021: 13, 244). У зв’язку з цим просила приятеля розвідати про можливість заробітку в сфері, «де потрібне знання чужих мов і вправність в літературному (хоч би і діловому тільки) стилі» (Леся Українка, 2021: 13, 245).

У відписі 5 квітня 1903 р. Павлик запевнив Лесю, що в Галичині їй буде легко заробляти на життя приватними лекціями «мов європейських», передбачаючи, що охочих учениць було б багато (Леся Українка, 1984: 111). Зазиваючи приятельку якнайшвидше переїжджати до Львова, пропонував їй оселитися в камениці, яку мала намір придбати Соломія Крушельницька, і де, за задумом Павлика, міг би розміститися й архів Драгоманова. Щоправда, за умови переїзду до Галичини Павлик попереджав Лесю про необхідність «скинутися всякої політики», аби уникнути переслідування тутешніх властей (Леся Українка, 1984: 111). Втім обтічність Павликової інформації не вельми задовольняла його приятельку, лише посилюючи сумніви щодо доцільності побуту й загалом можливості сталого заробітку в Галичині. «“Багато“ і “небагато“ поняття дуже релятивні, і я на них не можу нічого виразного збудувати», – дорікала Леся галичанинові за неконкретність (Леся Українка, 2021: 13, 258). Та, мабуть, найголовнішим аргументом нерішучості щодо ідеї оселитися в Галичині, були проблеми зі здоров’ям і суворий лікарський вердикт: «*Літом мені жити, принаймі сього року, в великому місті (отже, й у Львові) заборонено*» (Леся Українка, 2021: 13, 258). Окрім цього, Лесі дозволено лише чотири – найбільше п’ять годин інтелектуальної праці на день, яких було б недостатньо, аби заробляти з приватних уроків. Тому з плану переїзду довелося зрезигнувати.

Листовне «вирозуміння» між Павликом та Лесею про її переїзд до Галичини зачепило й деякі дражливі питання, зокрема тему громадянства чи політичного підданства, яке вона без вагань годилася змінити на австрійське замість російського: «...аби я могла усталитись в Австрії на життя, то уживу всіх заходів, щоб скоріше перестати вважатись рос[ійською] підданою» (лист до Павлика від 17 квітня 1903 р.) (Леся Українка, 2021: 13, 258). Письменницю надзвичайно гнітила ситуація несвободи, імперського свавілля й національних утисків, від яких потерпала підросійська частина

України, тоді як політична ситуація в австрійській її частині була сприятливішою для культурної реалізації українців. Ця тема в епістолярії з Павликом набуває гострих національних одкровень. В одному з листів Леся Українка зізнається, що *«готова б хоч в абіссінське горожанство перейти, аби не бути рос[ійською] підданою, бо підданства того зовсім не вважаю ні за яку національну ознаку (скоріш, за нац[іональне] нещастя), а за річ чисто практичного значіння»* (лист до Павлика від 17 квітня 1903 р.) (Леся Українка, 2021: 13, 262).

Несподівано листовна комунікація з Павликом на тему Лесиноного осідку в Галичині набула доволі емоційного тону, викликаного Павликовою порадою до неї – *«скинутися всякої політики»* в Галичині. На таку «жертву душі» Леся не була готова, бо це б означало для неї зрадити свої цілі, дядьків заповіт й стати лише безідейною «консерваторкою паперів». Власне патетично-декларативна Лесина епістола до Павлика від 10 січня 1903 р. стає своєрідним *profession de foi*, що виявляє її темперамент нескореної борчині й високі морально-патріотичні устої. *«Невже так, що в Галичині я мала б ще “тихше” жити, ніж на Україні?... скинутися “всякої політики” в літературі і в моїх зносинах з метрополією ніяк не можу, бо не тільки переконання, але темперамент мій того не дозволяє...»* (Леся Українка, 2021: 13, 258–259). Водночас емоційна дискусія з Павликом оприявнила надзвичайну болючу для Лесі Українки проблему підневільного статусу імперськи розділеної України, яка змушувала її до повсякчасного чину й наснажувала її бунтарський дух: *«Ні, друже, спитавши по щирості своєї душі, я не можу обіцяти, що буду жити на вільнішій землі тихше, ніж жила на зовсім поневоленій. <...> я не можу, не сила моя скинутися того, чого досі не скинула при гірших умовах. Тоді треба скинутись мені і моєї поезії, моїх найщиріших слів, бо вимовляти і ставити їх на папері, скинувшись того діла, на яке вони кличуть інших, мені буде сором»* (Леся Українка, 2021: 13, 259). У відписі від 15 квітня 1903 р. Павлик пояснив, що зречтисся політики він радив не конкретно Лесі, а особі, яка в Галичині посідатиме архів Драгоманова, а отже муситиме берегтися «від ревізії і загарбання архіва властями» (Леся Українка, 1984: 112).

Павлик у війні Лесі Українки з І. Трушем та галицькі залаштунки. Приятельські взаємини Лесі Українки з Павликом не

раз наражалися на справжні випробування, тестуючи їхню дружбу на міцність та щирість, а зчаста примушуючи балансувати поміж різними, навіть опозиційними, таборами у галицькому середовищі. Контroversійна постать Павлика й пов'язані з ним усілякі «львівські кружкові звади» в Товаристві ім. Шевченка, зокрема особиста його неприязнь із Грушевським так чи так торкнулися й Лесі Українки як його близької соратниці. Наприкінці травня 1903 р. під час свого дводенного побуту у Львові дорогою зі Сан-Ремо Леся Українка переживає «прикрі львівські вражіння» (Леся Українка, 2021: 13, 278), пов'язані з публічним скандалом, що його в Товаристві ім. Шевченка демонстративно вчинив їй Іван Труш – Лесин колишній приятель і львівський чичероне, автор її відомого портрета, а також наречений сестри у других Аріадни Драгоманової (з якою одружився 1904 р.). Суть цього конфлікту Леся детально розповіла в листі до М. Кривинюка 11 червня 1903 р., сприкрена зухвалою поведінкою Труша, який докоряв їй за приятелювання з Павликом, негативний вплив на його наречену Аріадну, ігнорування Грушевського. Ще однією причиною конфлікту було Трушеве звинувачення Лесі в її публічному обуренні фактом продажу її портрета намісникові Пінінському. Відомо, що на замовлення Наукового товариства імені Шевченка в рамках ініціативи створення галереї портретів визначних діячів української культури Іван Труш 1900 р. написав в Києві портрет Лесі Українки, а невдовзі створив і його репліку. Як згадувала Леся, позування займало в неї багато часу й фізичних зусиль через холодне приміщення новозбудованого Музею старожитностей і мистецтв. Проте згодом після експонування цих портретів на власній виставці Труш, замість передати портрет НТШ, продав його оригінал польському графові Леонові Пінінському. Після Лесиної листовної претензії, він пообіцяв повернути портрет Товариству, але віддав лише копію. Ця ситуація, фактично, й розпочала історію особистої неприязні поміж Трушем і Лесею Українкою, дійшовши аж до припинення її взаємин із сестрою Аріадною.

На публічний львівський скандал Леся відповіла Трушеві «довгою і рішучою нотою» в листі до 16 червня 1903 р., після чого «порвала з ним назавжди і викликала війну за вплив на Раду», а також і за Павликову репутацію (Леся Українка, 2021: 13, 295). У своїй апологетиці Павлика Леся дала чітко зрозуміти, що ніколи не

зречеться взаємин із Павликом на угоду мимовільній примсі його запеклого опонента: *«не порву я і з Павликом, поки не допевнюся об'єктивно, що варто порвати»* (Леся Українка, 2021: 13, 285). Чи не вперше так відкрито вона не лише обстоювала вірного друга, але й дала йому високу людську оцінку. Ба більше, Трушевій мізерности, «некультурности, товариській грубости» протиставила Павликову шляхетність й людяність: *«Тим часом одно безперечно, що Павлик толерантніший від Вас: він ніколи не вимагав, щоб я зірвала з Вами, коли хочу бути в його товаристві, і він один з немногих, від кого я не чула повторення тих чи інших пльоток про Ваші особисті справи, він не зрікся знайомости з Радою за те, що вона Ваша наречена, він не докоряв мені моїми візитами до Груш[евського], Франка, Гнатюка, і моїм перебуванням у його сестри в Чернівцях, і моєю особистою антіпатією проти деяких його приятелів, я маю проти нього, може, й більші «провини», та він умів толерувати їх дійсне по-товариськи* (Леся Українка, 2021: 13, 285). У цьому доволі злісливому листі, відстоюючи честь приятеля, Леся дорікала Трушеві за нетактовність в її присутності паплюжити гідність друзів, а також узалежнювати особисті взаємини від справ партійних: *«Я не знаю, чому Ви маєте право не то ганити, але просто грубо ганьбити при мені, напр[иклад], Павлика... Як людина, заприятенна з Вами і з Павл[иком], я, власне, хотіла іти посередині, себто, не мішаючи ніяких партійних взглядів до моїх особистих відносин до Вас обох»* (Леся Українка, 2021: 13, 283–284).

Лесина «афера з Трушем» мало того, що «стала клином» між нею і її «кривними» (Леся Українка, 2021: 13, 315), була ще й емоційним індикатором несподіваної зміни ставлення до неї й інших галичан. Своїми здогадами про невмотивовану прохолодність львів'ян Леся листовно поділилась з іще одним галицьким приятелем Іваном Франком, дошукуючись «фактичних і об'єктивних причин» такого бойкотування (лист до Франка від 2 липня 1903 р.): *«Я завважила, що в сей мій приїзд до Львова не всі наші спільні знайомі обходилися зо мною по-давньому і мало хто був такий приятний, як Ви; почувалась якась навмисна холодність і немов упередження. Я б хотіла знати, чи справді єсть якась зміна до мене в настрою найближчих до Вас кругів (тут я не маю на увазі п. Труша, але інших), чи то мені тільки так здалось»* (Леся Українка, 2021: 13, 313). Наскільки прикро діймав Лесю незрозумілий статус «без вини

засудженої», свідчив її наступний лист до Франка від 14 серпня 1903 р., в якому, схильна до ясности у взаєминах й ненависна до «невиразної фальші», вона знову-таки декларувала свою нейтральність у внутрішніх розбірках галичан, заявляючи, що не має наміру *«приспосовувати моїх відносин з Вашими земляками до кружкових справ львівських, бо прийшлося би мені потрапити в такий лабіринт, якого ні мої нерви, ні моя вдача не витримали б»* (Леся Українка, 2021: 13, 313). Особливо неприйнятним для Лесі було негласне натякання приятелів Грушевського до абсурдного компромісу – посваритися з Павликом задля «задля доброго тривку» з ними (Леся Українка, 2021: 13, 313). Відповідаючи на цей ультиматум Франкові, Лариса Петрівна знову ж виявила шанобливість до свого опального приятеля, пояснивши, що не збирається ставати догідною апологетам Грушевського ціною зречення давньої дружби з Павликом: *«Моя знайомість з П[авликом] давня і завжди була зовсім незалежна від внутрішньої політики Тов[ариства] ім[ені] Ш[евченка], котрої я в розмовах з ним стараюсь і не зачіпати. Нас зв'язують зовсім інші інтереси і традиції, котрих навіть і не можна порвати оттак по першому сумніву в правоті П[авлика] супроти Г[рушевського] чи кого там иншого»* (Леся Українка, 2021: 13, 313). У взаєминах із Павликом Леся передусім цінувала його толерантність та неупередженість, вміння розмежовувати суспільне й особисте, хоч би й ціною відмови від власних амбіцій: *«П[авлик] ніколи не брав мені за зле моїх зносин з його противниками (принаймі не виявляв того ні одним словом)»* (Леся Українка, 2021: 13, 313). Інший бік прикрих Лесиних неузгіднень із галичанами намагався прокоментувати сам Павлик (лист від 11 червня 1903 р.), щоб заразом морально підбадьорити приятельку: *«...рад, що у Вас затираються львівські скотства, і певний, що дома вони й зовсім затруться і Ви прийдете в нормальний стан, навчившись не жити ілюзіями до людців. Завини їх, кидані тепер на Вас і, при нагоді, і на мене –се так собі, тягарі, аби ними влекшити власну безперечну вину перед Вами»* (Леся Українка, 1984: 114).

Усі ці галицькі суперечки проливали світло не лише на внутрішні незгоди в Товаристві ім Шевченка, непрості взаємини Павлика з табором Грушевського, раптову прохолодність галичан у ставленні до Лесі Українки, але також виразно означували контрверсійність

культу Драгоманова в цьому середовищі, що найприкріше вражало письменницю. Тому вона рішуче заповзялась передусім виступити «референтом» Павлика в Україні, розуміючи, що «відносини родини Драгом[анових] до Павлика можуть мати і ширші, громадські наслідки» (Леся Українка, 2021: 13, 286). Для цього запланувала виклопотати в родини і громади «votum довір'я» до Павлика як головного упорядника дядькової спадщини й таким чином вберегти його від інтриг й наклепів, надавши цій справі зокрема й матеріального характеру: «Я думаю, що поки не витягну інтриганів за язик *ad forum publicum*, то брехні і т. д. не матимуть краю. Я визволю ім'я мого дядька з сього хаоса інтриг і всю справу поставлю на виразних пунктах умови, хто, що, кому і як обов'язується з одного боку робити, з другого платити, хто мусить мати доступ до діла, а хто ні, від чого справа залежить, а від чого ні. Проєкт буде від мого імені. Се буде цілий еляборат» (лист до Павлика від 19 червня 1903 р.) (Леся Українка, 2021: 13, 296). Її надзвичайно обурювала обструкція, яку безпідставно влаштували Павликові в Галичині зокрема й через його мало що не фанатичну відданість справі Драгоманова. Тому як вірна приятелька вона прагнула всіляко відновити Павликову ділову репутацію зокрема й на Наддніпрянщині, куди про Павлика доходили неправдиві чутки: «Годі нарешті і з П[авлика] витягати жили, нехай йому дадуть гроші і детально-умовлену повномочність або скажуть виразно раз назавжди: ти нам не потрібен, ми тобі не віримо, залиши свою роботу. Може *votum* недовір'я його уб'є, та принаймі не смажитиме на малім вогні, бо мені “вчуже” стало не до витримання вже!..» (Леся Українка, 2021: 13, 297). Згодом, у листі до Павлика від 1 липня 1903 р. повідомляла, що своїми «доводами» зуміла змінити негативну опінію про нього на Наддніпрянщині: «Настрій до Вас знов *поправився...*» (Леся Українка, 2021: 13, 299). Підсумком тривалих Лесиних перемовин з наддніпрянськими приятелями було рішення домогтися для Павлика за упорядкування писемного спадку Драгоманова стабільної пожиттєвої пенсії замість одноразового гонорару за поточну роботу. В цьому ж листі Леся пояснила Павликові й дещо прохолодне ставлення до нього Людмили Михайлівни – «ніколи не ворогувала на Вас, а тільки невдоволена була, що робота йде нешвидко і що видання не посувається вперед» (Леся Українка, 2021: 13, 299). Опікуватися матеріальною допомогою

для Павлика Леся не припиняла навіть дистанційно, з Грузії прохаючи сестру Ольгу Косач, яка тоді навчалася на Вищих жіночих медичних курсах у Петербурзі, «постаратися за Павлика серед петербуржців»: «нехай би хоч 50 р[ублів] на рік дали» (Леся Українка, 2021: 13, 319). Як свідчить Лесин лист до Павлика від 9 лютого 1907 р., на її прохання справу про пенсію було розглянуто під час першого установчого з'їзду Української радикально-демократичної партії в Києві 29–30 грудня 1905 р. Заопікуватися цим питанням вона просила свого приятеля Івана Стешенка. Як вирішилася ця справа – достеменно невідомо, оскільки від липня 1903 р. і аж до лютого 1907 р. листовна комунікація між Лесею і Павликом перервалася. Втім, судячи із Лесиного листа до Павлика від 9 лютого 1907 р., від того часу, тобто вже 14 місяців виплат із Наддніпрянщини він так і не отримував. Про непевний вислід цієї справи адресантка пояснила Павликові доволі обтічно: *«Мені сказано було, що гроші Вам будуть посилатись, і я здалась на Ст[ешен]ка, але тепер бачу, що даремне»* (Леся Українка, 2021: 14, 28). З цього ж листа відомо також, що Леся ще й з інших джерел щомісячно надсилала Павликові допомогу в розмірі 10 руб. Про остаточне рішення щодо Павликової пенсії відомостей немає. Після Лесиного листа від 9 лютого 1907 р. кореспонденція між ними припинилося, чи то через Лесину *«нездатність до правильного листування»* (Леся Українка, 2021: 14, 28), пов'язану з прогресуючою хворобою, чи тому, що й самому Павликові було *«невесело в душі і навколо»* (Леся Українка, 1984: 101), чи, можливо, через відсутність спільних листовних тем й справ.

Особисті виміри дружби. В характері приятельських взаємин Лесі Українки й Михайла Павлика захоплює його емпатичний струмінь, який відчувається навіть в контексті суто ділового листування як дивовижне психологічно-емоційне, світоглядне порозуміння. В певний час Павлик належав до кола найближчих людей в Лесиному оточенні, перед яким могла не критися у своїх душевних таємницях, творчих задумах чи навіть залаштунках психологічного буття, розраховуючи на щирість й розуміння: *«до своїх справ тільки приятелів допускаю. Все, що пишу, то тільки до Вашої відомости, щоб Ви розуміли те, чого, може, інші не розумітимуть в моєму поведінні, а власне сих ненормальних змін активності й апатії, експансивності й замкнености etc».* (лист від 6

липня 1901 р.) (Леся Українка, 2021: 12, 373). Обоє відчували між собою дивовижну схожість у темпераментах, в кволі фізичному укладі. Леся навіть убачала в цьому фатальну спорідненість «товаришів по хворобі» (Леся Українка, 2021: 13, 97): *«Ви, дядько і я – всі неначе в лихий слід уступили від якого часу, – як то ми виступимо з нього?»* (лист від 2 травня 1892 р.) (Леся Українка, 2021: 11, 189). Її жартома годилася перебрати Павликові недуги на себе: *«Будьте справді здорові! лишіть вже мені той монополь мій, усякі туберкули та инше лихо, – нащо воно Вам потрібне?»* (Леся Українка, 2021: 11, 189). Зчаста Лесині листи до Павлика були особливо перечуленими, сповненими роздумами про свої почуття, душевний настрій, природу таланту, гнітючий комплекс хворого. Такі душевні одкровення письменниця могла довірити лише найближчим. Особиста недоля й повсякчасна внутрішня боротьба ще більше зближувала їх у пориві до праці, у громадянському чині й співтворчості, робила здатними до співпереживання, взаємопідтримки, самопожертви. *«Не сумуйте: нам з Вами доля не дала жити особисто, то хоть жиймо для других, чей нас колись пригадають добрим словом»*, – підбадьорював приятельку Павлик (лист від 21 вересня 1894 р.) (Леся Українка, 1984: 78). Схожа листовна риторика долітала до друга вже зі Сан-Ремо: *«Хоч які ми з Вами єсьмо хворі і т. у., а таки ми сю справу доведемо до кінця... Тим часом не падайте духом, ще наше не загинуло!»* (Леся Українка, 2021: 13, 154).

Павлик захоплювався Лесиним самовідданим служінням справі навіть всупереч повсякчасній боротьбі з недугою, в умовах затяжних лікувань і вимушених курортних мандрів: *«нараз навіть дивувався, відки у Вас скільки терплячки, бо доля Ваша справді важка; інша я не знаю, що робила би на Вашім місці, а Ви ще й робите (більше, ніж усяка панночка) і турбуєтесь ділом, та навіть не маєте тої втіхи, щоби бути серед него й бачити єго прояви* (лист від 18 жовтня 1891 р.) (Леся Українка, 1984: 123).

Наукова новизна

У статті вперше на основі двостороннього епістолярію, спогадів, публіцистичних праць, листування третіх осіб комплексно висвітлено тривалі різнобічні взаємини Лесі Українки з Михайлом Павликом: приватні стосунки, творча й видавнича співпраця, громадсько-політичне співробітництво, співучасть в популяризації культу

М. Драгоманова й публікації його писемної спадщини, взаємосприяння у виданні галицьких радикальних часописів. Усі ці аспекти осмислено в контексті ширших історико-політичних, культурних, генераційних процесів в Галичині й Наддніпрянщині. Стаття має відкривавчий характер з погляду висвітлення взаємин Лесі Українки з її найближчим оточенням.

Висновки

Справжня людська дружба поміж Лесею Українкою й Михайлом Павликом протестована роками їхніх тривалих взаємин, які не затьмарила ні 18-річна різниця віку, ні політична «прірва», ні внутрішньопартійні інсинуації й галицькі плітки, не применшили їхні часом відмінні літературні смаки, світоглядні розбіжності й роки епістолярних пауз. У найскрутніші для Павлика часи його моральних мук, упадку здоров'я, гірких непорозумінь із галичанами, Леся була чи не єдиною опорою й підтримкою, по суті, справджуючи свою колись дану Павликові обіцянку: *«я певна перед своєю власною душею, що я Вас ніколи не зражу і не зневажу, бо се було б проти моєї натури* (лист від 6 липня 1901 р.) (Леся Українка, 2021: 12, 372). Взаємини з Лесею дали змогу й Павликові відкрити для себе дуже цінну, по суті екзистенційну істину: *«Тепер я бачу різницю між “приятелями” і дійсними приятелями»* (лист від 25 січня 1895 р.) (Леся Українка, 1984: 80). Аксиологія цієї щирої дружби наскрізь прочитується в напрочуд цікавому листовному сюжеті, наснаженому неймовірною енергетикою справжнього приятельства.

Література

- Денисюк, І. (1960). *Михайло Павлик*. Київ: Державне видавництво художньої літератури.
- Злупко, С. (1964). Творче єднання. *Жовтень*, 8, 13–15.
- Качкан, В. (1986). *Михайло Павлик: нарис життя і творчості*. Київ: Дніпро.
- Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження* (1984) / Упорядник О. Ф. Ставицький. Київ: Наукова думка.
- Листи так довго йдуть... Знадоби архіву Лесі Українки в слов'янській бібліотеці у Празі* (2003) / Упорядкування, передмова та примітки Світлани Кочерги, післямова Оксани Сліпушко. Київ: Вид. центр «Просвіта».
- Михайло Петрович Драгоманов. Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів* (1896) / Упорядник М. Павлик. Львів.

Остропольська, М. (2011) Михайло Павлик і Леся Українка: особливості культурно-інтелектуальних зв'язків. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія*, 19, 46–52.

Павлик, М. (1890). Перші ступні русько-українського жіноцтва. *Народ*, 4, 42–50.

Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1910) / упорядк. М. Павлик Чернівці. Т. 6 (1890–1891).

Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом / упорядк. М. Павлик Чернівці: 1911. Т. 8 (1894–1895).

Полек, В. (1963). Дружба. *Вітчизна*, 8, 220–221.

Українка, Леся. (2021). *Повне академічне зібрання творів* (Т. 1–14). Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки. При покликанні на це видання у тексті зазначаємо том і сторінку.

Франко, І. (1986). *Зібрання творів у 50 т.* Київ: Наукова думка, 1976–1986. Т. 49.

Швець, А. (2018). *Жінка з хистом Аріадни: Життєвий світ Наталії Кобринської в генераційному, світоглядному і творчому вимірах.* Львів: Інститут Івана Франка НАН України; Лекторій СУА з жіночих студій УКУ; ВГО «Союз Українок».

Шкраб'юк, П. (2012). *Ми, українські радикали ...* Львів.

References

Denysiuk, I. (1960). *Mykhailo Pavlyk* [Mykhailo Pavlyk]. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury (in Ukrainian).

Zlupko, S. (1964). *Tvorche yednannia* [Creative unity]. *Zhovten*, 8, 13–15 (in Ukrainian).

Kachkan, V. (1986). *Mykhailo Pavlyk: narys zhyttia i tvorhosti* [Mykhailo Pavlyk: an essay of life and creation]. Kyiv : Dnipro (in Ukrainian).

Lesia Ukrainka. Publikatsii. Statti. Doslidzhennia (1984) [Lesya Ukrainka. Publications. Articles. Research]. /Uporiadnyk O. F. Stavyt'skyi. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Lysty tak dovho ydut... Znadoby arkhivu Lesi Ukrainky v slov'ianskii bibliotetsi u Prazi (2003) [The letters are coming on for so long ... Lesia Ukrainka's archive items in the Slavic Library in Prague] /Uporiadkuvannia, peredmovna ta prymitky Svitlany Kocherhy, pisliamova Oksany Slipushko. Kyiv: Vyd. tsentr «Prosvita» (in Ukrainian).

Mykhailo Petrovych Drahomanov. Yeho yubylei, smert, avtobiohrafia i spys tvoriv (1896) [Mykhailo Petrovych Drahomanov. His anniversary, death, autobiography and spear of works] /Uporiadnyk M. Pavlyk. Lviv (in Ukrainian).

Ostropolska, M. (2011). *Mykhailo Pavlyk i Lesia Ukrainka: osoblyvosti kulturno-intelektualnykh zv'iazkiv* [Mykhailo Pavlyk and Lesya Ukrainka: peculiarities of cultural and intellectual relations.]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Istoriiia ta arkheolohiia*, 19, 46–52 (in Ukrainian).

Pavlyk, M. (1890). Pershi stupni rusko-ukrainskoho zhinotstva [The first steps of Ruthenian-Ukrainian women]. *Narod*, 4, 42–50 (in Ukrainian).

Perepyska Mykhaila Drahomanova z Mykhailom Pavlykom (1910) [Correspondence of Mikhailo Drahomanov with Mikhailo Pavlyk] /Uporiadk. M. Pavlyk Chernivtsi:» T. 6 (1890–1891) (in Ukrainian).

Poliek, V. (1963). Druzhiba [Friendship]. *Vitchyzna*, 8, 220–221 (in Ukrainian).

Ukrainka, Lesia. (2021). *Povne akademichne zibrannia tvoriv* (T. 1–14) [Complete academic collection of works]. Lutsk: Volynskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky (in Ukrainian).

Franko, I. (1986). *Zibrannia tvoriv* (T. 1–50) [Collection of works]. Kyiv: Naukova dumka, 1976–1986. T. 49 (in Ukrainian).

Shvets, A. (2018). *Zhinka z khystom Ariadny: Zhyttievyi svit Natalii Kobrynskoï v heneratsiinomu, svitohliadnomu i tvorchomu vymirakh* [A woman with Ariadne's gift: The life world of Natalia Kobrynska in generational, world view and creative dimensions]. Lviv: Instytut Ivana Franka NAN Ukrainy ; Lektorii SUA z zhinochykh studii UKU; VHO «Soiuz Ukrainok» (in Ukrainian).

Shkrab'iuk, P. (2012). *My, ukrainski radykaly ...* [We, Ukrainian radicals ...]. Lviv (in Ukrainian).

Alla Shvets. «We will not be ashamed to ever remember the time in which we were destined to live» (Lesya Ukrainka and Mykhailo Pavlyk: vectors of life and creativity). The history of long-term relations between Mykhailo Pavlyk and Lesia Ukrainka on the basis of mutual epistolary is highlighted in the article. In particular, the attention is brought to various facts of their creative and socio-political cooperation. The multi-vector contacts of friends reconstructed through correspondence demonstrate their mindset evolution, creative ideas, ideological convictions, psychoconstitution and life axiology, and on the other hand reflect the political processes and political parties situation in Galicia and the Naddnipyrianshchyna. To explain this theme biographical, contact, cultural and historical method based on archival sources, correspondence and memoirs have been used.

Lesya Ukrainka's acquaintance with M. Pavlyk began in February 1891, when she and her mother stopped in Lviv on the way to Vienna. Since then, their intensive correspondence began, which lasted with some pauses during 1891–1907. In addition to the correspondence some personal meetings between Pavlyk and Lesia Ukrainka took place mostly in Lviv (there were at least 8 of them) - in January and March 1891, June 1894, August 1895, April and November 1901, October 1902, June 1903. Lesya Ukrainka and Pavlyk were close together not only due to their common interests in public and literary affairs, but also due to common environment, especially her ties with the family of her uncle Mykhailo Drahomanov, thanks to which she often acted as a communicator between her uncle and his congener M. Pavlyk. In the nature of friendly relationship between Lesia Ukrainka and

Mykhailo Pavlyk, even in their business correspondence, there is a special empathy, trust, psychological, emotional and ideological understanding. Pavlyk belonged to the circle of closest people in Lesya's entourage, just as she played the role of a soul confidante and a colleague in his life.

The most important vectors in Lesia Ukrainka's relations with M. Pavlyk were the activities of the Ruthenian-Ukrainian Radical Party, Lesia's financial support from radical journals of Naddniproshchyna, perpetuation of memory and publication of Mykhailo Drahomanov's written legacy, Lesia Ukrainka's creative cooperation and publishing in the journal «Narod», common views on the format of women's edition.

Keywords: correspondence, creative cooperation, Ruthenian-Ukrainian Radical Party, journal «Narod», Galicia, Naddniproshchyna.

Швець Алла Іванівна – доктор філологічних наук, заступник директора з наукової роботи Інституту Івана Франка НАН України, alla_shvec@ukr.net